

K otázce souvětňých členů (klauzí)

JOSEF ŠTĚPÁN

On complex sentence elements (clauses)

ABSTRACT: The concept of the complex sentence element (clause) is anchored in the formal-semantic level description. This description follows up on the classical approach, from form to meaning, but is based on K. Svoboda's original concept of the complex sentence, among others. The concept of the complex sentence element on the level of complex sentence elements corresponds to the concept of the verbal clause as a complex unit on the lower sentence-element level. Like in phonology, certain traits, namely those of the complex sentence elements, are delimited as binary oppositions: subordinating – coordinating connective, incorporation by determination or apposition – disincorporation by coordination or parenthesis, commenting – lack of commenting. The focus of the article lies in the classification of complex sentence elements into nine types based on the combinations of the traits mentioned above. In one center of the system of these elements, there is a traditional subordinate clause, the subordinate clause with restricted determination, semi-subordinate clause, and false subordinate clause stand further from it. The second center is formed by the traditional main clause, to which the main clause with restricted coordination and the main clause with determination are attached. The periphery of the system is formed by the appositional subordinate and appositional coordinate clause.

Key words: complex sentence, complex sentence element, main clause, semi-subordinate clause, subordinate clause

Klíčová slova: souvětí, souvětňý člen, hlavní věta, polovedlejší věta, vedlejší věta

Věnováno stému výročí narození Aloise Jedličky (1912–2000)

0. Úvodem

Ve svých pracích vycházíme z empirického přístupu k jazyku, v tomto článku však převažuje teoreticko-metodologické úsilí, které se opírá o osvědčené i originální jazykovědné teorie. Na nich staví nárys vlastní teorie souvětňého členu (klauze) v rámci nově postulovaného formálně-sémantického rovinného popisu (dále FSRP) jazykového systému. Tato teorie se liší od většiny dnes zastávaných koncepcí, které se při popisu gramatického systému opírají o dichotomii „jazyk a jeho užívání“, protože vychází z dynamického popisu synchronního jazykového systému, ale přitom abstrahuje od popisu užívání systému, od jeho fungování, od řečové komunikace jako procesu, od tvoření textů (to už patří do stylistiky, popř. textové lingvistiky). K systému se ovšem dostává přes analýzu empirických dokladů jako výsledků užívání jazykového systému. Naše teorie může být v budoucnu modifikována na základě nových empirických dat. Lze ji však už dnes využít v korpusové lingvistice.

Pro současnou lingvistiku, která se zabývá při popisu jazykového systému nejrůznějšími jazykovými jednotkami a u níž se zájem přesouvá od jednotek nižších rovin k jednotkám rovin vyšších, je příznačný malý zájem o souvětí. Metodologickým východiskem našich výkladů je formálně-sémantický rovinný popis jazykového systému (srov. oddíl 1). Na jeho základě vymezujeme pojem souvětňý člen; při stanovení jeho rysů vycházíme

z metodologie formulované v Pražském lingvistickém kroužku (oddíl 2). Podáme klasifikaci souvětých členů založenou na kombinaci jejich rysů. Podle kombinace těchto rysů jsou nově rozlišeny a pojmenovány jednotlivé druhy souvětých členů (oddíl 3). Tato klasifikace, jež je vlastním těžištěm tohoto článku, ovšem nemá být cílem analýzy, ale mezistupněm, který vede k lepšímu porozumění vlastnostem souvětých členů.

1. Formálně-sémantický rovinný popis

Většina současných českých lingvistických popisů jazykového systému vychází z významů (funkcí) slov a vět češtiny (ze sémantické báze; srov. především práce Danešovy a Sgallovy skupiny), a je tak v souladu s trendy ve světové lingvistice od 60. let 20. století, která reagovala bezprostředně na „formalismus“ Chomského a na klasický přístup od formy k významu (funkci, popř. motivaci)¹ v jazyce kombinovaný i s postupem od významu k formě. Náš formálně-sémantický rovinný popis navazuje právě na klasický přístup, jenž u nás reprezentuje v syntaxi V. Šmilauer (1966), který snad poprvé charakterizoval nějaký jazyk na základě podrobného rozboru větné stavby. Především se však FSRP inspiruje monografií K. Svobody (1972). K. Svoboda ve svém originálním pojetí založeném na postupu od formy spojovacích výrazů k jejich významu a vykládajícím ještě před proniknutím zahraničních sémantických teorií do české gramatiky jemně sémantické vlastnosti spojovacích výrazů posunul dále poznání souvětí ve srovnání s V. Šmilauerem, jenž ho ještě nepovažoval za specifickou, svébytnou syntaktickou jednotku.² Chceme především ukázat, že ve FSRP existují dvě syntaktické roviny. Prohlubujeme přitom myšlenkové dědictví Svobodova nového, empiricky podloženého pojetí souvětí v tom smyslu, že v první etapě třídění nerozlišujeme jako on souvětí na souřadné a podřadné, ale postulujeme teorii souvětých členů (srov. oddíl 2) tak, aby tento popis byl využitelný v praxi. K. Svoboda, opíraje se o českou syntaktickou tradici, vycházel ze strukturalistického názoru, že jazyková jednotka je bilaterální znak³ a že souvětí má tedy svou formu i sémantiku. Nově zdůraznil důležité postavení modálnosti v souvětí; ukázal, že zatímco každá samostatná jednoduchá věta má vždy svou modálnost, vedlejší věta v souvětí ji mít nemusí, může být amodální. Přínos K. Svobody je v tom, že za základní složku sémantiky souvětí považuje význam syntaktický vyjádřený především spojovacími výrazy, jež jsou dány základní sémantikou, kterou

¹ Vědomě v tomto příspěvku necháváme stranou přesné vymezení pojmů-termínů forma a význam, protože jde o složitou problematiku, která je řešena nejrůznějšími způsoby, srov. de Saussure: signifié – signifiant, Hjelmslev: forma – substance, Dokulil – Daneš: forma – význam – obsah, Svoboda: věcný obsah (denotát) – věcný význam (myšlení a jazyk) – jazyková (syntaktická) forma atd. Srov. k tomu J. Štěpán (2009). Od sémantiky k formě jsem ve svých dřívějších pracích postupoval v rámci odrazové sémantiky blízké dnešní kognitivní lingvistice při popisu neurčitých kvantitativ, prostoru, barev, posesivity a času (Štěpán, 1986).

² Přibližně ve stejné době jako V. Šmilauer však souvětí brali za samostatnou jednotku v duchu klasické praktické mluvnice ve svém prvním vydání B. Havránek – A. Jedlička (1952) a F. Trávníček (1951). V. Šmilauer a K. Svoboda rozvíjeli svou syntax v Praze na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Nevytvořili sice za svého života školy v dnešním slova smyslu, ale oba pronikavě zasáhli do české syntaxe. Mají společně to, že jejich práce jsou určeny i pro praxi.

³ K. Svoboda ukázal přesvědčivě, že i větné členy jsou pojmy bilaterální a že mají své oprávnění při syntaktickém popisu (Svoboda, 1983).

má věta vyjadřovat a při níž se uplatňuje i modálnost, a to při třídění vedlejších vět i při rozlišování souvětí souřadného a podřadného. Do sémantiky souvětí však zahrnuje i souhru některých významů lexikálních a morfologických (Svoboda, 1972, s. 17).

Pro FSRP je metodologicky inspirativní svým rovinným postojem k jazyku funkční generativní popis (dále FGP),⁴ který vychází z funkčního přístupu Pražské školy a z názorů předních světových lingvistů nejrůznějšího zaměření (byl míněn jako alternativa k Chomského transformační gramatice, oba mají algebraický charakter, ovlivněn byl Lambovým stratifikačním modelem). Dnes se této koncepcí využívá při anotování Pražského závislostního korpusu (dále PZK). V rámci rovinného popisu pracuje FGP s rovinami tak, že vztah znaku je rozčleněn do pěti rovin uspořádaných od významu (funkce) ke zvuku (významu znaku na rovině vyšší odpovídá jeho výraz na rovině nižší) a uvažuje ve shodě s C. F. Hockettem o vztazích C (kompozice) a R (reprezentace). Postupuje se vědomě jednosměrně od funkce k formám jazykových jednotek. V rané fázi FGP (Sgall, 1967) se pracovalo s rovinou větněčlenskou.⁵ S touto rovinou a se vztahy C a R pracujeme i v našem FSRP, ovšem jinak než ve FGP, protože postupujeme u souvětí od formy spojovacích výrazů k jejich sémantice. Nepracujeme s rovinou tektogramatickou jako nejvyšší rovinou.

FSRP není generativní popis (procedura generativní, soustava pravidel), ale je to rovinný popis synchronního jazykového systému v klasickém slova smyslu, tj. jde v něm o klasifikaci jeho elementů – jazykových jednotek⁶ („inventářový, entativní“ aspekt jazykového systému) a o strukturalistický výklad empirických jevů, který je kontrolovatelný. Popis usiluje o pokud možno objektivní a přesné postižení jazykových jednotek, a je proto založen na operativních testech (v syntaxi průkopnický užíval modálnostní a větosledný test při zjišťování stupně hypotaktičnosti vedlejších vět K. Svoboda, 1972, s. 26) a především na studiu materiálu, aniž by docházelo k omezování výzkumu nějakými silnými teoretickými konstrukty.

⁴ Jiný typ generativního popisu u nás vycházející od univerzálních myšlenkově jazykových obsahů, ale nepracující s rovinami, srov. R. Zimek (1980, s. 135). Na vágní užívání termínu jazyková rovina upozornil již dříve F. Daneš (1971). Nejnověji opakovaně propracovával rovinné pojetí FGP pro syntaktické jednotky J. Hrbáček (1972, 1996b), který počítal v syntaxi s rovinou věty jednoduché a s rovinou věty složené (termínem věta složená nahrazuje termín souvětí podřadné) a jenž měl svérázné pojetí klauze, za kterou považoval jen větu vedlejší začleněnou do struktury jiné věty, nikoliv již tradiční větu hlavní (Hrbáček, 1996b, s. 12). Přehledový příspěvek k pojmu rovina v české lingvistice 20. století podala H. Prouzová (1988). Kriticky k Danešovu třírovinovému přístupu k syntaxi a především k vydělení zvláštní roviny aktuálního členění v jazykovém systému se vyjádřil už P. Novák (1966).

⁵ Argumenty pro potřebu této roviny uvedla J. Panevová (1980, s. 13n.). Větněčlenská rovina je nazývána rovinou povrchové syntaktickou (P. Sgall et al., 1986, s. 127).

⁶ Popis jazykových jednotek, při němž dochází vyjma fonologické roviny systému k propojení lexika a gramatiky a který chápeme jako lingvistickou abstrakci a idealizaci objektivně existujících jazykových jevů, se může jen přibližovat poznání jazykové struktury, protože strukturální vztahy v jazyce jsou velmi složité a mnohostranné. Nejde nám o popis konkrétních procesů komunikace (tvoření textů), a proto stranou necháváme jednotky řeči (pojmenování, výpověď, promluva), které jsou situačně zakotvené, jen se zmíníme v 3.4 o vztahu polovedlejší věty, která je na periferii souvětí systému, k nadvětěné promluvě. Jazykový systém, který si neuvědomujeme, protože existuje trvale v podvědomé sféře psychiky jedince i celého kolektivu, který se však snažíme vědecky popisovat, má jistou funkci, je nástrojem, instrumentem komunikace a jen přes ni je možno ho poznávat. K uspokojivé jazykové komunikaci dvou nebo více subjektů je ovšem třeba, aby v jejich povědomí byl uložen též jazykový systém (kód).

FSRP vychází ze Saussurovy teorie znaku a z pojmu hodnota (*valeur*). Hodnota, která bývá v české lingvistice upozadována ve prospěch pojmu funkce, předpokládá, že jazyková realita je určena jen vnitrojazykovými vztahy a že v jazykovém systému existují jednotky pouze prostřednictvím rozdílů, které rozlišují jednu jednotku od druhé. Popisovaný synchronní strukturovaný systém není fixní, ale má svou dynamiku, která je dána tím, že nejde jen o popis jazykových jednotek, ale při popisu souvětí o postupné uplatňování privativních opozic, takže vzniká systém diferencí mezi souvětými členy, napětí vzájemných diferencí, z čehož se vytváří vztah centra a periferie systému. FSRP chápe rovinu jako jednu ze základních složek, součástí jazyka – fonologie, morfologie, syntax –, chápaných jako stupeň v hierarchii subsystémů jazyka, které kooperují a prolínají se se slovní zásobou. Na jednotlivých rovinách FSRP jsou jednotky elementární a komplexní, které mají svou formu a sémantiku, přičemž úloha sémantiky sílí od roviny nejnižší k nejvyšší.⁷ Na rovině fonologické je sémantika nulová, nacházíme ji až na rovině morfologické a především na dvou rovinách syntaktických, a to větněčlenské a souvětňčlenské. Rovinu větněčlenskou chápeme tak, že větné členy, které mají nejen svou formu, ale i sémantiku, jako elementární jednotky této roviny jsou organizovány vztahem C ve větu jako komplexní jednotku. Nejvyšší rovinou FSRP je rovina souvětňčlenská, kde je úloha sémantiky nejvyšší, dochází zde okrajově i k překračování jazykového systému, jak se pokusíme ukázat především v oddíle 3.4. Komplexní jednotka věta z větněčlenské roviny je reprezentována vztahem R (modifikovaný Sgallův termín) na souvětňčlenské rovině elementární jednotkou, již je souvětň člen (srov. odd. 2). Vztahem C, který jsme převzali od P. Sgalla, vzniká ze souvětňých členů na souvětňčlenské rovině komplexní jednotka souvětí.

Jak už jsme uvedli v úvodu článku, ve FSRP jde o popis systému, ne o popis jeho užívání. Proto nás zajímá pojem-termín věta, nepracujeme s termínem výpověď, protože patří do *parole*. Větu ovšem nechápeme jako syntaktickou formu, vzorec, ale ve shodě nejnověji s T. Hoskovcem (2011) jako komplexní systémovou abstraktní jednotku znakové povahy,⁸ která je složena z větných členů, jež jsou také znaky, a která má své prozodické prostředky. To znamená, že i modálnost patří do věty a ne do výpovědi. Analyzované, doložené věty a souvětí jsou ovšem výpovědi, jsou elementárními textovými jednotkami, jsou konkrétními texty, poněvadž se od věty a souvětí v systému liší jen situačním ukotvením a žánrovým zařazením jako jakýkoli jiný text.

Souvětňčlenská rovina je v terminologii naší koncepce FSRP, tj. stratifikačního přístupu k jazyku v rámci procesu rozšiřování de Saussurova *langue*, nejvyšší rovinou jazykového systému, necháme-li stranou speciální problematiku tzv. nadvětné (textové) syntaxe.⁹ Jen u polovedlejší věty (viz 3.4) uvažujeme o tom, že je na periférii souvětňého systému, protože svou sémantikou signalizuje text

⁷ To je normální funkční posloupnost rovin. U některých jazykových prostředků dochází k přeskokování rovin, u jiných (např. u interjekcí) k simultánnímu fungování na několika rovinách (Štěpán, 2012b) atd.

⁸ Jako znak chápal větu už F. Štícha (1984, s. 24). Stranou necháváme bilaterální a unilaterální pojetí znaku.

⁹ Např. navazování (pronominalizace) prostupuje souvětí i text. Texty a textové jednotky nejsou ovšem už systémovými jednotkami, protože je nelze inventarizovat. Nepatří do gramatického systému, ale do stylistiky. Pochybnosti o tom, že text je jednotkou jazykového systému v tradičním slova smyslu měl už P. Sgall (1973). Módní pěstování textové syntaxe („gramatiky textu“) bylo na úkor výzkumu souvětí.

(promluvu, diskurz), který se už nachází mimo jazykový systém. V rovině souvětněčlenské je nejvyšší a nejkompexnější jednotkou složitě (složené) souvětí se svým systémem konstrukcí,¹⁰ jemuž věnovala pozornost už německá lingvistika 19. století a ve kterém má specifické postavení složitě souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět¹¹ (Štěpán, 1977), jež je nejvyšší syntaktickou jednotkou.¹² Jedná se o rozměrově nejrozsáhlejší svébytnou formálně-sémantickou jazykovou jednotku, u níž vzrůstá okruh faktorů, které je možné brát v úvahu (faktory syntaktické, sémantické, promluvové, stylistické aj.). Jedním z faktorů je především souvislost s myšlením, s přiměřeností, únosností počtu vět v jednom souvětí. Souvětí s řetězcovou závislostí je z jazykových jednotek nejnáročnější na paměť uživatele jazyka, protože se v něm uplatňuje rozvíjení do hloubky (Štěpán, 2011a, s. 1045, 1080). (Toto rozvíjení do hloubky by mohla zkoumat např. nově vzniklá Laboratoř behaviorálních a lingvistických studií (LABELS), viz <<http://www.ff.cuni.cz/FF-9030.html>>.) FSRP umožňuje také využití kvantitativních metod vypracovaných u nás školou M. Těšitelové a rozsáhlých elektronických korpusů.

2. Vymezení pojmu souvětný člen

Komponenty v souvětí lze zkoumat na různém stupni zobecnění a užívat při tom rozdílnou terminologii. Nejčastěji se tradičně uvažuje v rámci třídění na souvětí souřadné a podřadné o větách hlavních a vedlejších. Na vyšším stupni abstrakce se dnes poměrně často pracuje s komponentem, který je nazýván termínem klauze,¹³ jímž se v PZK rozumí tradiční věty slovesné i neslovesné; vychází se totiž z vymezení „Věta, která je reprezentována jedním tektogramatickým stromem, je tvořena jednou nebo více klauzemi“.¹⁴ Liší se klauze nezávislé a závislé, slovesné a neslovesné. Nepracuje se s pojmem souvětí, věta hlavní a vedlejší.¹⁵ Od devadesátých let se totiž ve FGP vypouští rovina povrchové syntaxe, rovina větněčlenská (Sgall, 1992), s kterou se dříve pracovalo, jak jsme už uvedli výše.¹⁶

Pro naše vymezení souvětí je důležitý syntaktický vztah mezi větami. Vycházíme z definice, že „souvětí je slovní útvar skládající se ze dvou nebo více vět, které jsou v syntaktickém vztahu“ (Svoboda, 1972, s. 10).

¹⁰ V tomto diferencovaném systému se uplatňují nejrůznější kombinace vět hlavních a vedlejších, které lze zobrazit formalizovaným jazykem, jímž je dynamický popis systému vzorců konstrukcí složitě souvětí (Štěpán, 1968).

¹¹ Pojem „řetězcová závislost“ je systémový jev, na jehož základě se vytvářejí syntaktické jednotky vyšší, než jsou skladební dvojice (syntagmata). Řetězcová závislost a skladební dvojice u větných a souvětných členů konstruuji z těchto elementárních jednotek komplexní syntaktické jednotky, a to větu a souvětí.

¹² Explicitně o tomto typu souvětí jako o nejvyšší syntaktické jednotce píše J. Štěpán (2011a, s. 1080).

¹³ Tento termín má tu výhodu, že se jím odstraňuje nedostatek označování částí celku stejným názvem jako celku (termín „věta“ se užívá jak pro označení jednoduché nebo složené věty, tak pro označení částí souvětí) a že je to termín jednoslovný.

¹⁴ Často se za klauzi považuje věta v souvětí (Piřha, 1967, s. 1; Machová, 1972, s. 8). Termín klauze v tomto významu stručně zmiňuje F. Daneš (1985, s. 120) a P. Karlík (2002, s. 435). Důsledné užívání termínu klauze v uvedeném významu by však znehodnotilo naše významné práce o souvětí.

¹⁵ Srov. koncepcí PZK vycházející z FGP, která je dostupná na adrese <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/html/ch05s.04.html>>. Z tvůrců PZK se nejvíce českým souvětím zabývala J. Panevová, srov. její vlastní nové výsledky v analýze relativního času v souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (tento termín ovšem nepoužívá) (Panevová – Benešová – Sgall, 1971).

¹⁶ Problematika parataxe a hypotaxe se odsouvá do pozadí v dvourovině valenční syntaxi (Daneš, 2002, s. 118), protože se vychází primárně z obsahového poměru komponentů v souvětí (Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 9, 453).

V syntaxi se rozlišují dvojí syntaktické vztahy, a to sémanticko-syntaktické, jako jsou predikace, determinace, apozice, koordinace a parenteze, a formálně-syntaktické, jimiž jsou závislost (v souvětí hypotaxe) a přiřadovací souvislost (v souvětí parataxe) (Hausenblas, 1958, s. 33, 30). Při klasifikaci souvětých členů v oddíle 3 vycházíme v první etapě třídění z formálně-syntaktických vztahů, z toho, že hypotaxe a parataxe jsou vyjádřeny spojovacími výrazy, sémanticko-syntaktické vztahy jsou v popisu souvětí až v druhé etapě třídění. Ve větě jednoduché vychází V. Šmilauer v první etapě především ze sémanticko-syntaktických vztahů, a proto nemá samostatný výklad o souvětí.

Při analýze věty se vymezují její komponenty, za něž jsou tradičně považovány větné členy, které jsou autosémantické (vedle nich jsou tam ještě synsémantické větné prvky, srov. Šmilauer, 1966, s. 32), a uvažuje se proto o větněčlenské rovině jazykového systému. Souvětí je však specifická syntaktická jednotka, která se liší od věty jednoduché. Při analýze souvětí se jeho komponent označuje dnes často jako klauze. Komponent souvětí je však svou podstatou stejně jako každá jiná jazyková jednotka jev složitý a variabilní a je možno k němu přistupovat různým způsobem. Není to jen termín, ale jde u něho o otázku věcnou, o meritorní problém. V pojetí FSRP využíváme termínu větný člen, který je komponentem věty jednoduché, jako analogii při vytvoření pojmenování komponentu souvětí v našem pojetí a tento komponent označujeme staronovým termínem souvětý člen.¹⁷ Termín souvětý člen má oproti termínu klauze tu výhodu, že explicitně signalizuje svou přináležitost k souvětí jako syntaktické jednotce a že potom můžeme uvažovat o souvětěčlenské rovině jazykového systému. V našem pojetí FSRP se pojem souvětý člen liší od pojmu klauze hlavně tím, že každý druh souvětěného členu je určen třemi distinktivními rysy, které bereme z binárních privativních opozic, o nichž pojednáváme na konci tohoto oddílu.

Souvětěnému členu na nižší větněčlenské rovině odpovídá věta jako gramaticky konstituovaná jednotka, jejímž distinktivním rysem je v češtině určitý slovesný tvar.¹⁸ Zatímco věta jednoduchá je na větněčlenské rovině predikační forma samostatná, souvětý člen je v syntaktickém vztahu k jinému souvětěnému členu v souvětí. Věta z větněčlenské roviny je na vyšší, souvětěčlenské rovině reprezentována souvětěným členem, který jako jazyková jednotka vyhovuje současně těmto dvěma požadavkům: (a) vstupuje pomocí spojovacích výrazů do syntaktických vztahů s jinými větami (souvětěnými členy), (b) je nositelem predikace. Souvětěným členem nejsou věty vokativní a některé jednočlenné věty citoslovecné a jmenné bez spony, tedy útvary, které s jinou větou souvisejí jen významově a které jsou označovány jen jako samostatné větné členy (Šmilauer, 1966, s. 39); tyto jevy nevyhovují totiž předpokladu (a). Z druhé strany

¹⁷ Srov. tento termín už J. Gebauer – V. Ertl (1921, s. 65). Nezávisle na nich později J. Štěpán (1977, s. 23). Termín souvětý člen má tu výhodu, že označuje explicitně komponent souvětí. Jeho nevýhodou je jeho dvouslovnost. Užíváme proto tohoto staronového termínu jen jako souhrnného pojmu, pro jeho jednotlivé druhy užíváme tradiční termíny věta vedlejší, hlavní, nepravá věta vedlejší, nově polovedlejší věta atd., srov. odd. 3.

¹⁸ Zpravidla se jedná o věty dvoječlenné. Ovšem i jednočlenné věty slovesné se mohou také spojovat mezi sebou i s větami dvoječlennými.

není souvětým členem několikanásobný přísudek, neboť nevyhovuje předpokladu (b).¹⁹ Protože ve FSRP postupujeme zpravidla od formy k sémantice, nepovažujeme za souvětý člen polopredikativní (polovětné) konstrukce, tedy různé nominalizace, kondenzáty vedlejších a hlavních vět, uznáváme ovšem jejich zvláštní postavení mezi větým a souvětým členem.²⁰

Při vymezení jednotlivých druhů souvětých členů se opíráme o exaktní metodologii fonologie, která byla vypracována v Pražském lingvistickém kroužku.

Ve fonologii byl pojem fonému na základě pojetí de Saussura, že jazyk je systém opozic, odvozen od pojmu fonologické opozice: foném se vymezuje jako soubor fonologických příznaků (Trubeckoj, 1939). Trubeckého teorii propracoval R. Jakobson později tím, že začal používat pojem-termín distinktivní rys a založil teorii fonému na tom, že distinktivní opozice spočívají na principu binarity a vytvořil tak obecnělingvistické učení o příznakovosti, s kterým pracovala i cambridžská skupina (Jakobson – Halle, 1956; Jakobson, 1962). Jakobsonova zásluha je v tom, že aplikoval princip binarity distinktivních rysů i na morfologické kategorie (Jakobson, 1932, 1936). Našel v tom řadu pokračovatelů u nás i v cizině, zvláště v USA a v Rusku (Vachek, 1964a, 1964b; o dalších pokračovatelích srov. Apresjan, 1966, s. 71; Černý, 1970; Ivić, 1971, s. 134). Jakobsonův princip binarity v morfologii kritizoval M. Dokulil (1958). Na syntaktické (souvětěčlenské) rovině jazyka budeme usilovat o vymezení binárních opozic rysů, jimiž jsou konstituovány pojmy jednotlivých souvětých členů. Metodologie fonologie nám tak umožní podat dynamický popis systému souvětých členů.

Je zajímavý částečný paralelismus mezi dvěma krajními rovinami ve FSRP, a to mezi fonologickou rovinou a rovinou souvětěčlenskou, protože jejich jazykové jednotky (foném, souvětý člen), které mají povahu segmentální,²¹ jsou konstituovány nesegmentálními jazykovými prostředky: na fonologické rovině jsou to distinktivní rysy jako vlastnosti fonémů, na rovině souvětěčlenské distinktivní rysy jako vlastnosti souvětých členů, srov. níže. Rozdíl je ovšem v tom, že zatímco na rovině souvětěčlenské je souvětý člen jednotkou elementární, protože ze souvětých členů se skládá souvětí, na fonologické rovině je foném jednotkou komplexní, poněvadž je vytvářen kombinací distinktivních rysů ze všech řad distinktivních rysů daného jazyka.

Na množině vlastností (rysů) souvětých členů je možno definovat její rozklad do tří podmnožin, jejichž prvky jsou vždy binární, jde o privativní opozice. Tyto opozice jsou z hlediska FSRP hierarchicky uspořádány.

První rys souvětých členů, který je z hlediska FSRP ze všech rysů pro syntax souvětí nejdůležitější, protože vychází od formy spojovacích výrazů,²² se opírá o existenci

¹⁹ Podobně jako na větěčlenské rovině jsou synsémantické větné prvky, na souvětěčlenské rovině jsou synsyntaktické souvětě prvky, jimiž jsou věty vokativní a některé jednočlenné věty citoslovné a jmeně bez spony.

²⁰ Polopredikativní konstrukce by ovšem mohly být souvětým členem jen v tom případě, kdybychom při naší analýze vycházeli z věcného obsahu.

²¹ Za jazykové jednotky se považují jazykové prostředky segmentální. Pojem jazykový prostředek je širší než pojem jazyková jednotka (Skalička, 1935, s. 13).

²² Zajímavý je přístup germanistky E. V. Gulygové (1971), která v první etapě třídění hlavních a vedlejších vět (tedy souvětých členů) vychází ze sémantiky těchto vět, navazujíc přitom na A. Martyho a F. Slotyho, již pracovali s autosémantičností a synsémantičností jazykových jednotek (slova a věty) podle toho, zda vyjadřují význam nezávisle nebo závisle na jiných lexikálních jednotkách, syntaktických konstrukcích, kontextu nebo situaci.

spojovacího výrazu v souvětí²³ a stanovuje, zda tento spojovací výraz je nebo není podřadicí,²⁴ přičemž ovšem mezi podřadicími a souřadicími výrazy, mezi větami vedlejšími a hlavními existují přechodné případy. Tento rys má tedy poměr k formálně-syntaktickým vztahům, k hypotaxi a parataxi.

K. Svoboda ukázal na to, že hranice mezi větou vedlejší a hlavní je plynulá. Proto některé druhy vět bývají v jistých koncepcích určovány jako hlavní, v jiných jako vedlejší. K řešení této otázky použil tzv. kritéria hypotaktičnosti (Svoboda, 1972, s. 32). Dvě hlavní věty vytvářejí strukturu lineární (souřadné souvětí), ve které žádná věta nemůže určovat modálnost struktury jako celku, spojení dvou hlavních vět jako celek nelze v otázkovém testu změnit na tázací. Tím se liší od spojení věty hlavní a vedlejší, tj. struktury graduální, v níž věta hlavní rozhoduje o modálnosti spojení jako celku, toto spojení lze změnit na tázací. Lineárnost spojení hlavních vět (souřadné souvětí) vede někdy k tomu, že už nebývá považováno za souvětí jako podřadné souvětí (Daneš, 1959, s. 44), ale za nadvýpovědní, textový syntaktický útvar (Hrbáček, 1996a, s. 291). Podle našeho názoru však nejde o útvar textový (nadvětný), souřadné souvětí je komplexní jednotka souvětněčlenské (ne textové) roviny, protože modálnost není podstatným rysem výpovědi, ale věty jako jednotky jazykového systému.

Za druhý, z hlediska FSRP slabší rys souvětných členů, který je v poměru k sémanticko-syntaktickým vztahům, považujeme mluvnickou začleněnost nebo nezačleněnost jednoho souvětného členu (klausy) do jiného souvětného členu (klausy) jako její větný člen. Začleněnost je v poměru k determinaci a k apozici, nezačleněnost v poměru ke koordinaci a parentezi, přičemž pojmy koordinace a apozice překračují již sémanticko-syntaktické vztahy do vztahů referenčních (denotačních) (Hlavsa, 1986, s. 188): zatímco pro koordinaci je příznačná referenční různost souvětných členů (vět), pro apozici je to (potenciální) referenční totožnost apoziční věty s členem apozičního spojení v předcházející větě, který jen obecně naznačuje to, co konkrétně vyjadřuje apoziční věta.

Je třeba ještě zmínit postavení determinace a koordinace při popisu věty jednoduché a souvětí. Zatímco ve větě jednoduché je determinace vztahem jen rozvíjejícím (ne větotvorným), který se uplatňuje mezi větnými členy, je v souvětí vztah determinace vztahem základním, souvětnětvorným (vztahem determinace vznikají podřadná souvětí). Vztahem koordinace vznikají ve větě jednoduché pouze souřadné, popř. několikanásobné výrazy, kdežto v souvětí je koordinace souvětnětvorný vztah mezi větami hlavními (ne vedlejšími), vytvářejí se jím souvětí (souřadná) (Svoboda, 1972, s. 25).

Za třetí se jedná už o okrajový rys komentování nebo nekomentování jednoho souvětného členu jiným souvětným členem. Komentování se podstatně liší od existence nebo neexistence podřadicího výrazu a od mluvnické začleněnosti nebo nezačleněnosti, je v hierarchii těchto rysů až za nimi. Rys komentování totiž už překračuje systém jazyka, protože vystupuje do popředí mluvčí, jedná se už o rys, jenž se týká nejen znalostí jazykového systému jako u předešlých dvou rysů, ale také znalostí „pravidel“ užívání tohoto systému. V rámci FSRP je však tento rys zdůvodnitelný už proto, že se týká nejvyšší, souvětněčlenské roviny jazykového systému, která se už stýká se světem.

²³ Z výše uvedeného vymezení pojmu souvětí vyplývá, že bezspojecné (asyndetické) spojení vět v jeden větný celek není souvětí, protože mezi větami není syntaktický vztah.

²⁴ Za nejdůležitější kritérium rozlišení základních druhů vět v souvětí, tj. vět vedlejších a hlavních, se právě někdy uvádějí spojovací výrazy (Šmilauer, 1966, s. 49). Vedle spojovacích výrazů ovšem syntaktický význam souvětí společně vytvářejí i některé významy lexikální a morfologické.

3. Klasifikace souvětých členů

3.0. Kombinace rysů souvětých členů

Různou kombinací rysů uvedených na konci oddílu 2 vznikají ve FSRP na souvětěčlenské rovině jednotlivé souvěté členy. Při této kombinaci vycházíme ovšem z toho, že rysy jsou, jak už jsme uvedli, hierarchicky uspořádány. Nejsilnějším rysem je existence – neexistence podřadicích výrazů, tedy rys formálně-syntaktický, slabším je už začleněnost – nezačleněnost, tedy rys sémanticko-syntaktický. Nejslabším rysem je už okrajový rys komentování – nekomentování, protože jen menšina souvětých členů má rys komentování. Získáme tak devět různých druhů souvětých členů, jejichž pojmenování zpřesňuje systémový pohled na souvětí, srov. níže především rozlišení pojmu-termínu věty polovedlejší a nepravé věty vedlejší.

Obsahuje-li souvětý člen podřadicí výraz, je-li začleněn determinací do jiného souvětého členu a má rys nekomentování jiného souvětého členu, pak jde o tradiční větu vedlejší (viz podrobněji v oddíle 3.1).

Jiný případ je tehdy, je-li vedle rysu podřadicího výrazu a rysu začleněnosti determinací obsažen rys komentování jiným souvětým členem. Pak se jedná o větu vedlejší s oslabenou determinací (odd. 3.2).

Obsahuje-li souvětý člen podřadicí výraz, je-li začleněn apozicí do jiného souvětého členu a má rys nekomentování, tak máme před sebou větu vedlejší apoziční (odd. 3.3).

Obsahuje-li souvětý člen podřadicí výraz, avšak není-li začleněn do jiného souvětého členu, protože má parentetický ráz, a má-li rys komentování, potom jde o větu polovedlejší (odd. 3.4).

Není-li souvětý člen začleněn do jiného souvětého členu a je-li s ním koordinován, má-li však podřadicí výraz a rys nekomentování, pak uvažujeme o tzv. nepravé větě vedlejší (odd. 3.5).

Nemá-li souvětý člen podřadicí výraz, je-li však začleněn determinací do jiného souvětého členu a má-li rys nekomentování, jde o větu hlavní s determinací (odd. 3.6).

Nemá-li souvětý člen podřadicí výraz, není-li začleněn do jiného souvětého členu (je-li s ním koordinován) a má-li rys nekomentování, tak jde o tradiční větu hlavní s koordinací (odd. 3.7).

Nemá-li souvětý člen podřadicí výraz, není-li začleněn do jiného souvětého členu (je-li s ním koordinován) a má-li rys komentování, jedná se o hlavní větu s oslabenou koordinací (odd. 3.8).

Nemá-li souvětý člen podřadicí výraz, je-li začleněn apozicí do jiného souvětého členu a má-li rys nekomentování, pak uvažujeme o zcela okrajové hlavní větě apoziční (odd. 3.9).

3.1. Vedlejší věty

Problematika vedlejších vět je v lingvistice propracovávána už od 19. století, uvádějí se ve všech gramatikách, existuje celá řada klasifikací těchto vět, z nichž nejznámější je klasifikace podle jejich větěčlenské platnosti, která vychází z paralelismu stavby

věty jednoduché a podřadného souvětí. V našem pojetí vedlejších vět ovšem vycházíme z podřadících spojovacích výrazů. Vedlejší věta je dále začleněna do jiné věty determinací a má rys nekomentování.

Třídění vedlejších vět se uskutečňuje v několika etapách prostřednictvím zjišťování rozdílů mezi spojovacími výrazy, které umožňuje uchopit jejich sémantiku. Pro toto třídění je základním kritériem větněčlenská (a slovnědruhová) povaha podřadících spojovacích výrazů. Má-li spojovací výraz platnost větného členu, pak jde o vedlejší věty uvozené výrazy autosémantickými (3.1.1); nemá-li tuto platnost, jedná se o vedlejší věty uvozené výrazy sysémantickými (3.1.2). Na jiném místě podáváme také kvantitativní výzkum vedlejších vět, srov. J. Štěpán (2008). Bude třeba v něm pokračovat.

3.1.1. Vedlejší věty uvozené autosémantickými spojovacími výrazy, které můžeme nazývat vedlejšími větami zájmennými v širším smyslu, protože spojovací výrazy mají k-ový zájmenný základ, rozlišujeme podle slovního druhu spojovacího výrazu na věty zájmenné, příslovcové (od nich je třeba odlišovat níže často uváděné věty příslovečné, které jsou založeny na větněčlenské funkci celé vedlejší věty vzhledem k větě řídicí) a číslovkové. Věty zájmenné jsou především substantivní, jsou často otázkové (druhem nepřímé otázky), srov. *Ptala se, kdo přijel* (SYN2005) → *Ptala se: „Kdo přijel?“*, a zájmenně-zájmenné s t-ovým zájmenem v řídicí větě, srov. *Ptá se na to, kdo má sílu a moc cesty ukončit...* (SYN). Dále jsou adjektivní, a to častěji neotázkové, vztažné: *Přečtu vám první titulěk, který mi padl do oka* (SYN2010). Věty příslovcové jsou hlavně vztažné, např. *Dorazili na planinku, kde stály ruiny chatrče* (SYN 2010), patří sem i věty zájmenně-příslovcové, např. příslovečné zřetelové, srov. *Všechny tři církve jsou ve při ohledně toho, kdy se vlastně Kristus narodil* (SYN). Věty číslovkové mají v systému okrajové postavení, jsou méně frekventované a vyjadřují především míru: *Každý rybář by však měl mít tolik prutů, kolik jich potřebuje pro lov v rybářském revíru* (SYN2000).

3.1.2. Vedlejší věty uvozené sysémantickými spojovacími výrazy lišíme z hlediska modálnosti na věty částicové (3.1.2.1) a spojkové (3.1.2.2). Zatímco částice samy o sobě kromě syntaktické závislosti signalizují jen modální význam vedlejší věty, spojky kromě syntaktické závislosti a modálního významu signalizují druh okolnostního významu. Také platí, že zatímco spojkové věty jsou především z větněčlenského hlediska větami příslovečnými, částicové věty jsou hlavně větami nepříslovečnými.

3.1.2.1. Částicové vedlejší věty jsou uvozeny modálními spojovacími částicemi, jde především o věty nepříslovečné (a), mnohem méně často příslovečné (b).

(a) Nepříslovečné vedlejší věty, tj. věty obsahové (podmětné, předmětné, přívlastkové), jsou nejčastěji uvozeny oznamovací částicí *že*, srov. větu předmětnou *Muž řekl, že by si přál konat dobro a nevědět o tom* (SYN2000) → *Muž řekl: „Přál bych si konat dobro a nevědět o tom.“* Relativně málo frekventovaná je tázací částice *jestli*: *Ptal se, jestli by pro ně měli nějakou práci* (SYN2005) → *Ptal se: „Neměli byste pro ně nějakou práci?“* Časté jsou věty zájmenně-částicové, srov. *Třetí cyklus snů vyprávěl o tom, že je mrtvá* (SYN).

(b) Přísluvečné věty jsou uvozeny částicí *že*, srov. větu příčinnou: *Jsem na tebe pyšná, žes jí to tak pěkně řekla* (SYN2005), nebo částicí *aby* u amodální věty účelové, srov. *Vítězslav podložil zbraň čepicí, aby neležela na tvrdém* (SYN2000). Zvláštním druhem přísluvečných vět jsou příslovcově-částicové vedlejší věty, tj. věty, které ve větě vedlejší mají částici a ve větě řídící příslovce, jsou účinkové, srov. *Chvílemi mluvila tak tiše, že jsem jí sotva rozuměl* (SYN2010), příčinné, srov. *Zmínil jsem se o tom jen proto, že si to Amos přál* (SYN2010), nebo účelové: *Děláš to jen proto, abys něco dělal* (SYN2005). Patří sem i věty zájmeně-částicové, které jsou např. prostředkové, srov. *Země stále žije v guerillovém étosu boje, v duchu toho, že občanské svobody přijdou na řadu až poté, co bude dosaženo vítězství* (SYN2009PUB), a např. příčinné, srov. *Díky tomu, že Konstantin povýšil Krista na Boha teprve čtyři století po jeho smrti, existovalo mnoho dokumentů o Ježíšově životě...* (SYN2010).

3.1.2.2. Spojkové vedlejší věty jsou uvozeny časovými, příčinnými, podmínkovými a přípustkovými spojky. Jde hlavně o věty přísluvečné (a), řídčeji o věty nepříslovečné (b).

(a) Přísluvečné spojkové věty jsou časové, srov. *Když vstoupil do salonku, všichni povstali* (Klíma c, s. 80), příčinné, srov. *Vítězslav si rum nedal, protože řídil* (SYN2000), podmínkové, srov. *Nemá-li dobro dost sil, zlo zvítězí* (Novák, s. 185), a přípustkové, srov. *Některé případy nejsou nikdy jasné, i když už třeba dávno skončily* (SYN2010). Přísluvcově-spojkové jsou věty příčinné, srov. *Otec byl dobrý proto, poněvadž ze sebe nedělal, co nebyl* (SYN).

(b) Nepřísluvečné spojkové věty mohou plnit nejrůznější funkce, jak můžeme ukázat na časové spojce *když*: *Dělá mu dobře, když se o něj stará* (Kriseová, s. 158) – věta podmětová, *Dřív pokládal sedlák za ideální, když měl přes své hospodářství přehled z okna kuchyně* (Kříž, s. 123) – věta předmětová, *Božena mu vypráví z dob, když ještě bydleli u rodičů* (Kahuda, s. 165) – věta přívlastková, *Obraz znázorňuje maminku, když zpívá* (Klíma c, s. 68) – věta doplňková.

3.2. Vedlejší věty s oslabenou determinací

Nejbliže k vedlejším větám mají vedlejší věty s oslabenou determinací, které se od nich liší jen jedním rysem, a to rysem komentování.

Přísluvečným větám s oslabenou determinací bylo věnováno málo pozornosti. Nejvíce zájmu jim věnoval K. Svoboda (1961), který je nazývá determinací platností sdělení a neodlišuje je tam ještě od polovedlejších vět. Několikrát psal o rozlišování příčinných a důvodových vedlejších vět, srov. Svoboda (1954, 1985), když vycházel ze vztahu mezi jazykem a myšlením v souvětné stavbě.²⁵ B. Rulíková (1973, s. 68–72) při analýze parenteze je označuje jako volnou determinaci, P. Karlík (1982) se v rámci komunikačně pragmatické dimenze věty zabývá souvětným vyjadřováním postojů mluvčího a uvádí podnětně celou řadu formálních exponentů tohoto vyjadřování.

²⁵ Souhlas se Svobodovým rozlišováním vět příčinných a důvodových po stránce sémantické a zčásti též formální vyjádřili v podstatě zejména F. Daneš (1964, s. 177) a P. Karlík (1982, s. 97). Také v jiných vědách bývají příčina a důvod rozlišovány, např. ve filozofii (Kohák, 1998, s. 107). Věda logika pomáhá určovat, která zdůvodnění, které typy argumentací jsou přijatelné a které ne (Peregrin, 2004, s. 10). V běžném užívání ovšem pojmy příčina a důvod často splývají.

Věty s oslabenou determinací jsou obecně zařazovány k vedlejším větám, protože jsou začleněny do hlavní věty jako její větný člen, třebaže je pro jejich volnost připojení nelze nahradit větným členem. Je významový rozdíl mezi souvětím *Bylo tam přítímí, protože okenice byly zavřené* (SYN2010) a souvětím *Schůze zřejmě skončila, protože kantýna se začala plnit* (Třeštík, s. 278). Zatímco v prvním souvětí se uvádí do vztahu jeden věcný obsah (fakt) s druhým věcným obsahem (faktem) a věta s *protože* je příčinná, v druhém souvětí se uvádí do vztahu věcný obsah (fakt), že *kantýna se začala plnit*, s domněnkou, že *schůze zřejmě skončila* a věta s *protože* je důvodová ve smyslu argumentačním, tj. mluvčí uvádí na metajazykové úrovni důvod, proč jeho domněnka zřejmě platí. V prvním souvětí jde o jedno myšlenkové a souvětí pásmo, v druhém se jedná o pásma dvě, věta vedlejší z Třeštíka je už méně větou vedlejší, tato věta determinuje platnost sdělení věty řídicí, jedná se o vedlejší větu s oslabenou determinací, s rysem komentování, která stojí vždy v postpozici a která podobně jako polovedlejší věty (viz níže 3.4) má také subjektivizující charakter.

Vedle vět důvodových jsou vedlejšími větami s oslabenou determinací také některé vedlejší věty přípustkové, srov. *Je jí asi šestnáct let, i když vypadá nejmůž na dvacet* (Klíma b, s. 124), a všechny věty výjimečně omezovací, srov. *Také tam přece nesmím, ledaže je tam on* (Fuks, s. 219).

3.3. Vedlejší věty apoziční

Od tradičních vět vedlejších se liší také jen jedním rysem, a to začleněním pomocí apozice. Apoziční vedlejší věta je uvozena podřadicím spojovacím výrazem a je druhým, konkrétnějším označením toho, co je ve větě řídicí naznačeno obecněji už základním členem apozičního spojení. Je zřejmé tedy, že věta vedlejší apoziční patří do jiné pojmové roviny než ostatní druhy vedlejších vět, jež jsou založeny jen na determinaci a jež mají platnost větných členů.

Apoziční vedlejší věta je uvozena zájmenem substantivním, srov. doklad, v němž nejde o větu přívlastkovou, ale právě o větu přístavkovou: *Ten, kdo s tou sklenicí džemu manipuloval, nemusel být u snídaň vůbec přítomen* (SYN2005), zájmeným příslovcem v příslovecné větě způsobově přirovnávací: *Mistr ECKu neumírá způsobem, jak známe lidskou smrt, nýbrž se jen přestěhuje z tohoto dějiště jednání do jiného* (SYN2005), a částicí, např. *Nespravedlivé se mi zdá být něco jiného: že mi sama umělecká práce přinesla tak málo čisté, umělci dovolené radosti* (SYN2000).

Všimněme si podrobněji zajímavé problematiky apoziční příslovecné vedlejší věty uvozené časovým spojovacím výrazem a při tom použijme test eliminace. Taková apoziční věta závisí na substantivu časového významu, které má v hlavní větě platnost příslovecného určení času, a to ovšem jen tehdy, je-li toto příslovecné určení dokončené, tj. když nemusí být dále determinováno, jde už o apoziční větu příslovecnou, srov. *Po celou dobu, když se blížil k oknu, ho nezahlédl* (Ludva, s. 20), v němž vedlejší věta vyjadřuje konkrétněji to, co je v hlavní větě jen obecně naznačeno příslovecným určením času. U tohoto dokončeného příslovecného určení lze při testu eliminace užít samostatně hlavní větu *Po celou dobu ho nezahlédl*.

Je-li příslovečné určení nedokončené, tj. musí-li být dále determinováno, srov. *Božena mu vypráví z dob, když ještě bydleli u rodičů* (Kahuda, s. 175), jedná se už o větu přívlastkovou, tedy je zde vztah determinace. Test eliminace nelze použít, samostatná hlavní věta totiž není smysluplná **Božena mu vypráví z dob*. Zpravidla tady bývá příslovce *kdy*. O větu přívlastkovou jde ovšem i tehdy, závisí-li věta s časovým spojovacím výrazem na substantivu časového významu, které ve větě hlavní nemá platnost příslovečného určení, srov. *Popisuje dobu, když byl za války v Rize* (SYN2010).

3.4. Polovedlejší věty

Polovedlejší věty jsou v souvětňčlenském systému ještě dále od vět vedlejších, protože se od nich liší už dvěma rysy: mají nejen rys komentování jako vedlejší věty s oslabenou determinací, ale především nejsou začleněny do jiných vět jako jejich větný člen, protože mají parentetický charakter.²⁶

Termín polovedlejší věta utvořený analogicky podle termínu polopredikativní konstrukce²⁷ vychází z toho, že v obou případech jde o ne plně vyhraněné syntaktické jednotky, a to vždy vymezené na základě souboru řady rysů. U polopredikativních (dříve častěji polovětných) konstrukcí je predikativnost signalizována zachováním systémového vztahu k predikaci větné, funkční synonymií s větou, nesplyvavým připojením, postpozitivním postavením (u konstrukcí přívlastkových a přístavkových) a dalšími rysy (znaky) (Marková, 1967, s. 249). Polopredikativní konstrukce stojí v sémanticko-syntaktických termínech mezi predikací a determinací, v termínech rovin mezi souvětňným členem (klauzí) a větným členem. Polovedlejší věty jsou vymezeny na základě jiných tří rysů (podřadícího výrazu, nezačleněnosti a rysu komentování, který je příčinou parentetičnosti). Polovedlejší věty jsou ne plně vyhraněné věty vedlejší a jsou dokladem plynulého přechodu v termínech sémanticko-syntaktických mezi determinací a parentézí, v termínech rovin přesahují rovinu souvětňčlenskou. V souvislosti s takovými přechody mezi kategoriemi se uvažuje v popisech lingvistiky, logiky a jiných věd o vágnosti, gradienci, prototypch a v naší lingvistice o centru a periferii (Vachek, 1966). Polovedlejší věty bývají zkoumány v rámci tzv. „evidenciálnosti“, o níž nejnověji viz M. Ivanová (2011), kde je uvedena další zahraniční literatura.

Polovedlejší věty jsou umístěny na periférii souvětňčlenského systému, o čemž svědčí jejich frekvence nižší než 3 % ze všech vedlejších vět (Nebeská, 1985, s. 135, 223). Svou sémantikou totiž signalizují už výstavbu promluvy (diskurzu, textu). Mluvčí v těchto větách totiž komentuje obsah hlavní věty z hlediska postojového a stylizačního.²⁸ To znamená, že se v těchto větách jazykový systém již dostává do kontaktu se světem: uplatňuje se v komunikaci lidí, kteří o sobě vědí, že jsou vybaveni nejen znalostmi systému jazyka, ale také znalostí „pravidel“ užívání tohoto systému jako součástí pravidel sociální interakce. Mluvčí uvádí v polovedlejších větách zdroje omezení platnosti obsahu věty hlavní, tedy např. odkaz na omezenou paměť, znalost, zkušenost,

²⁶ K. Svoboda (1961) ještě s pojmem polovedlejší věty nepracoval, analyzoval je spolu s vedlejšími větami s oslabenou determinací, srov. výše odd. 3, protože tehdy nebral v úvahu protiklad začleněnosti – nezačleněnosti. F. Kopečný (1962, s. 275, 301) označoval polovedlejší věty termínem nepravé věty vedlejší.

²⁷ Specifičnost polopredikativních konstrukcí charakterizoval poprvé v české lingvistice V. Mathesius (1942, s. 81), který je pojmenoval jako polovětné vazby a vycházel přitom především z hlediska funkčního.

²⁸ Rozlišování obou typů polovedlejších vět v zásadě odpovídá tomu, co bývá u zdrojů nějakého tvrzení (*evidentiality*) nazýváno *inferential meanings* a *reportive meanings*.

na cizí nebo vlastní řeč nebo jiný zdroj. Přesto polovedlejší věty patří do popisu jazykového systému v rámci FSRP, neboť jsou uvozeny konečným počtem podřadicích spojovacích výrazů a jsou identifikovatelné několika testy.

V souvětí *Posluchači, jak předpokládám, umí už latinsky číst a psát* (Bonaventura, s. 138) je obsažena věta polovedlejší, kterou mluvčí komentuje platnost obsahu hlavní věty ze svého hlediska, ze svého postoje jako jistý stupeň svého přesvědčení; polovedlejší věta není začleněna do věty hlavní jako její větný člen, o čemž svědčí nemožnost užití otázkového testu (neexistuje souvětí *Posluchači, jak předpokládám, umí už latinsky číst a psát?*) a možnost užití testu obráceného poměru vět (existuje ekvivalentní souvětí *Předpokládám, že posluchači umí už latinsky číst a psát*). Polovedlejší věta je na přechodu mezi determinací a parentezí.

Polovedlejší věty mají s větami vedlejšími především společný rys, a to podřadicí spojovací výraz, jímž se liší od vlastních vět parentetických. Třídíme je právě podle podřadicích spojovacích výrazů.

V centru systému polovedlejších vět jsou věty se vztažným zájmeným (autosémantickým) příslovcem *jak*, poněvadž u nich jsou všechny druhy komentující sémantiky (Štěpán, 2007). Toto příslovce odkazuje na to, že mluvčí komentuje zpravidla obsah sdělení celé hlavní věty ze svého nejrůznějšího postoje, např. z hlediska jistotní modalit, srov. plnou jistotu v dokladu *Jak znám Karla, ten by byl schopen přenechat to Ješúovi* (Procházková, s. 304), ale i z hlediska stylizačního, kdy komentuje nejen obsah (modální stránku) sdělení hlavní věty, ale i stránku výrazovou, srov. *Jak už jsem říkal, v takové čině bys psa nevyhnal* (Škop, s. 176). Mluvčí může komentovat polovedlejší větou s *jak* jen slovo hlavní věty, a to jeho „výrazovou stránku“, např. *Přestěhovali jsme se na nové sídliště na okraji hanáckých Athén, jak se říká Kroměříž* (Smetanová, s. 44).

Méně rozvinutou komentující sémantiku mají polovedlejší věty uvozené některými příslovečnými spojkami, jež nemají odkazovací funkci jako výraz *jak* a jsou již synsémantické (Štěpán, 2011b). Jedná se o polovedlejší věty s podmínkovými spojkami *jestli*, *-li*, *když*, např. *Jestli si dobře vzpomínám, přišel jsi za mnou ty* (Dušek, s. 223), s ohraničovacími spojkami *pokud*, *co*, např. *Pokud vím, dokázal se po celý zbytek svého pobytu tam vyhnout všem střetutím* (Klíma a, s. 313), a s účelovou částicí *aby*, srov. *Abys věděl, tam nahoře je zima i v létě* (Lustig, s. 414).

Při popisu polovedlejších vět s příslovcem *jak* a s podmínkovými a ohraničovacími spojkami užíváme v rámci popisu jazykového systému testu obráceného pořadí vět, srov. test u dokladů z Procházkové a Duška *Vím o Karlovi, že ten by byl schopen přenechat to Ješúovi, Dobře si vzpomínám, že jsi přišel za mnou ty*, kdežto u vět s účelovou částicí *aby*, které vyjadřují především komunikační záměr mluvčího, se musí polovedlejší věta změnit na imperativ, srov. test na doklad z Lustiga *Věz, že tam nahoře je zima i v létě*.

Zvláštním případem polovedlejších vět jsou vztažně uvozuující věty se zájmenem *co* a vztažně navazující se zájmenem *což* (Štěpán, 2006, s. 130n.). Na rozdíl od výše uvedených polovedlejších vět, které mohou stát v interpozici, antepozici i postpozici vzhledem k hlavní větě, věty vztažně uvozuující stojí vždy jen v antepozici a uvozuují, navozují (nadhazují) představy, které jsou pak konkretizovány následující větou, srov. *A co bylo horší, Smutek, Touha a Veselost nějak popletly jeho příkazovací systém* (Hrabalík, s. 55). Věty vztažně navazující jsou v postpozici a interpozici a komentují obsah věty

hlavní z hlediska postoje mluvčího, srov. *Nohy se nepostaví, což jsem viděl na vlastní oči* (Stýblová, s. 330). Mají už blízko k nepravým větám vedlejší. Věty vztažně uvozující lze ovšem transformovat na věty vztažně navazující, věty vztažně navazující je možno u postojového predikátu transformovat na věty s *jak* (viz doklad ze Stýblové). Jinak tyto věty s *co* a *což* mají všechny rysy vět polovedlejších.

Polovedlejší věty jsou typické zvláště pro mluvenou češtinu, odkud pronikají do odborné literatury a psané publicistiky, méně časté jsou v umělecké próze, kde se objevují především v dialogu.

3.5. Nepravé věty vedlejší

Tyto věty jsou uvozeny pořadickým spojovacím výrazem, dále se vyznačují rysem nezačleněnosti do jiné věty a konečně na rozdíl od polovedlejších vět mají rys nekommentování.

Nezačleněnost nepravých vedlejších vět je ovšem jiného charakteru než u polovedlejších vět, protože nemá vztah k parentezi, ale ke koordinaci. Nepravé věty vedlejší jsou formálně hypotaktickým vyjádřením sémantické koordinace, srov. často uváděný příklad z Emila Vachka *Otevřela dveře do kuchyně, z kterých se vyvalilo mračno páry*. V tomto souvětí se jedná o to, že druhá věta se nevztahuje ke spojení *dveře do kuchyně* jako věta přívlasková, není tedy do hlavní věty začleněna, ale její děj následuje až po ději věty hlavní, srov. primární formálně parataktické vyjádření sémantické koordinace *Otevřela dveře do kuchyně a z nich se vyvalilo mračno páry*. Nepravé vedlejší věty nelze nominalizovat. Vyskytují se dnes hlavně v psaném jazyce, a to v textech odborných a především publicistických (Jedlička, 1974, s. 149, 154).

Nepravé věty vedlejší, jež byly představiteli starší teorie spisovného jazyka ve třicátých letech minulého století odmítány, jsou jednak se spojovacím výrazem autosémantickým (3.5.1), jednak se spojovacím výrazem synsémantickým (3.5.2).

3.5.1. Nepravé vedlejší věty se spojovacím výrazem autosémantickým, tj. výrazem, který plní funkci větného členu ve větě vedlejší, jsou vztažné (a) a vztažně navazující (b).

(a) Vztažné věty jsou uvozeny vztažnými zájmeny *který, jenž* a vztahují se po formální stránce k substantivnímu členu věty řídící jako věty přívlaskové, srov. *...skryli se u živého plotu, podél kterého pak šli až k mezeře...* (SYN2010), ale z hlediska sémantického tento člen nedeterminují, nýbrž vyjadřují koordinovaný děj, který následuje až za dějem věty řídící, o čemž svědčí substituce → *skryli se u živého plotu a podle něho pak šli až k mezeře*.

(b) Věty vztažně navazující jsou uvozeny výrazem *což* a navazují na celou předcházející větu nebo na její substantivní člen a současně reprezentují větu, resp. její substantivní člen ve větě vztažné, po formální stránce jsou to věty nepřívlastkové, srov. *Ti dovedou poplést hlavy lidovým masám, což logicky vede k úpadku státní autority* (SYN2010), *K témuž účelu se používá též tritonky, což je mořská mušle* (SYN2000).

3.5.2. Nepravé vedlejší věty mají dále pořadický spojovací výraz synsémantické, tj. výrazy, které neplní ve vedlejší větě funkci větného členu. Jsou to především věty s významem (kontrastně) konfrontačním, a to se spojkami časovými, např. *Jen Jančí*

souboj s vynikajícím Francouzem Gatiemem prohrál, **když** ještě úvod pátého setu byl vyrovnaný (SYN2006PUB), *Lékař popíjel džin s tonikem*, **zatímco** ministr Bach si ihned objednal míchanou specialitu (Klíma c, s. 130), podmínkovými, srov. **Jestliže** on mi moje způsoby oblékání měl za zlé, ostatní je schvalovali (SYN2010) a účelovou částicí, srov. *Chodové se zmožili na Bochníčkovu dělovku*, **aby** hned na to opět postavili neprostopupný val (SYN2009PUB). K synsémantickým spojovacím výrazům patří i časové věty se spojkou, které vyjadřují překvapivý sled dějů, srov. *Západ slunce plápolal na vzrostlých opuncích*, **když tu** opět třeskla další rána (Rotrekl, s. 136), věty účelové s částicí *aby*, které vyjadřují osudovou událost, srov. *Ulehl*, **aby** už nevstal (SYN) apod.

3.6. Věty hlavní s determinací

Věty hlavní nejsou uvozeny podřadicím výrazem, nýbrž spojkou souřadící. Mají však ze všech druhů hlavních vět nejbliže k větám vedlejším, protože jsou začleněny do jiné věty sémanticko-syntaktickým vztahem determinace. Třetím rysem je nekomentování.

Jedná se o vysvětlovací věty příčinné, srov. *Dal by přednost petrolejové lampě*, **neboť** s ní by snáze založil požár (SYN2000), a o věty důsledkové, srov. *Vrtá mu hlavou nějaký problém*, **a proto** nemá klid (SYN2010). Nepatří sem asyndetické věty, protože ty nevyjadřují syntaktický vztah spojovacím výrazem, nejde už o souvětí, ale o textový jev, např. *Jakpak by ne, my přece máme rytmus v těle*, *myslela si* (SYN2005), kde první dvě věty determinují větu třetí jako samostatné, ne hlavní věty.

3.7. Věty hlavní

Věty hlavní nejsou uvozeny podřadicím výrazem, nýbrž uvnitř dvojjvětého souvětí (a na začátku souvětí jen výjimečně) spojkou souřadící. Druhým rysem vět hlavních je to, že nejsou začleněny do jiné věty, od nezačleněnosti polovedlejších vět, která souvisí s jejich parentetičností, se však věta hlavní liší v tom, že je spojena s koordinací. Třetím rysem je rys nekomentování.

Věta hlavní bývá vymezována rozdílným způsobem. Podle našeho názoru lze o větách hlavních uvažovat nejen tehdy, kdy vstupují v determinační vztah s větami vedlejšími v podřadném souvětí, ale i tehdy, kdy vstupují ve vztah koordinační s jinými větami hlavními v souvětí souřadném, protože tento vztah může mít různý stupeň větné kompaktnosti (sounáležitosti), srov. Štěpán (1968, s. 394); kromě volnějšího vztahu slučovacím jsou ostatní koordinační významové vztahy dost těsné.²⁹

Věty hlavní mají své obsahy v poměru slučovacím, srov. *Kroky se blížily chodbou* **a** *za chvíli se ozvalo tiché zaklepání na dveře* (SYN2010), stupňovacím, srov. *Tehdy otec nejen se z jeho narození zaradoval*, **nýbrž i** *začal dumat* (SYN2000), vylučovacím, srov. *Buď ti do pěti minut řeknu*, *abys pokračoval*, **nebo** *to zarazím* (SYN2005), a odporovacím, srov. *Úvahy byly přesné a bystré*, **ale** *dedukce mi připadaly násilné a přehnané* (SYN2010).

²⁹ Jiný názor má F. Daneš (1985, s. 117), který místo spojení jen vět hlavních uvažuje o parataktickém spojení vět „samostatných“.

3.8. Hlavní věty s oslabenou koordinací

Hlavní věta s oslabenou koordinací stojí na druhém nebo dalším místě v souvětí a není uvozena podřadicím spojovacím výrazem, nýbrž je uvozena spojovacím výrazem souřadícím. Jejím druhým rysem je to, že není začleněna do předcházející věty jako její větný člen. Třetím rysem, který konstituuje právě tento druh věty v souvětí, je rys komentování.

Uvedeme jen dva příklady na hlavní větu s oslabenou koordinací. Rys komentování se v prvním případě týká pravděpodobnostní modálnosti. Ve spojení stupňovacím jsou děje, které se nerealizují, přičemž druhá věta vyjadřuje děj, jehož realizace je ještě méně pravděpodobná než realizace dějů věty první, používá se nepodřadicí spojovací výraz *tím méně*, srov. *Nikdo ji nepřeleze ani nepřeskočí, tím méně ji zbourá* (SYN2005).

V druhém případě se rys komentování projevuje omezením platnosti věty. U spojení odporovacího se specifickou spojkou *jen* při vyjádření nesouladu mezi platnostmi hlavních vět v tom smyslu, že se omezuje platnost první věty druhou větou tak, že se uvádí děj jedině se realizující, resp. zbývající, srov. *Většina policistů se vrátila do policejních autokarů, jen několik svědomitých se nadále pokoušelo rozptýlit dav* (SYN2000).

3.9. Věty hlavní apoziční

Od tradičních vět hlavních se liší jen jedním rysem, a to začleněním apozicí do jiné věty. Apoziční hlavní věta je věta, která obsahuje souřadící spojovací výraz a která je druhým, konkrétnějším označením toho, co je ve větě řídící naznačeno obecněji už základním členem apozičního spojení. Tento druh souvětí stojí již na periférii jazykového systému, srov. doklad s vysvětlením: *Těžko můžeme čekat něco jiného, nešlo totiž o světlici, ale o jakýsi granát* (SYN).

4. Závěr

Pokusili jsme se ukázat na vlastnosti pojmu-termínu souvětí, který je ukotven ve formálně-sémantickém rovinném popisu jazykového systému, a to na souvětěčlenských rovině, jež je druhou, vyšší syntaktickou rovinou vedle klasické roviny větněčlenské. V uvedené koncepci popisu vycházíme od spojovacích výrazů. Klasifikace souvětí, která vychází z kombinace rysů (vlastností) těchto členů, postihuje devět druhů souvětí, jež ovšem na základě kombinace rysů těchto členů (srov. 3.0) vytvářejí strukturovaný systém. V jeho centru jsou tradiční vedlejší a hlavní věty, na jeho periférii jsou apoziční vedlejší a apoziční hlavní věty. V přechodovém pásmu mezi centrem a periférií jsou vedlejší věty s oslabenou determinací, polovedlejší věty, nepravé věty vedlejší věty, hlavní věty s determinací a hlavní věty s oslabenou koordinací.

Komplexní jednotce větněčlenské roviny, jíž je věta, odpovídá vztahem reprezentace na rovině souvětěčlenské právě pojem souvětí jako elementární jednotka této roviny, která je uvozena spojovacím výrazem, jako jednotka daná kombinací tří rysů z binárních privativních opozic. Komplexní jednotkou souvětěčlenské roviny je pak souvětí.

Šlo nám především o paradigmatické vztahy mezi souvětnými členy. Syntagmatické vztahy, tj. problematiku spojování souvětných členů v souvětí podřadné, souřadné a složitě, tedy popis souvětí v procesu jeho vzniku, jsme v tomto příspěvku nechali stranou. Chtěli jsme ukázat, že souvětněčlenská rovina je nejvyšší rovinou jazykového systému, která má svou zvláštní problematiku odlišnou od roviny větnečlenské. Výzkum souvětí a souvětných členů v rámci formálně-sémantického rovinného popisu jazykového systému na rozsáhlých elektronických korpusech podal J. Štěpán (2011a, 2011c, 2012a). Bylo by třeba, aby v tomto korpusovém výzkumu pokračovali i další lingvisté. Propracovávání Svobodova osobitého pojetí souvětí jako rozměrově nejrozsáhlejší svébytné formálně-sémantické jednotky umožňuje jiný pohled na jazykový systém, než jsou koncepce, které popisují jazykové jednotky od významu (funkce) k formě.³⁰

Korpus excerpané současné české prózy³¹ a použité elektronické korpusy

Ambrůz, A., Hložinky, Olomouc 2005 – *Bonaventura, M.*, Panna Maria a skoba ve zdi, 1992 – Čechura, R., Namydlená šikmá plocha, 2009 – Dušek, V., Lovec štěstí, 1987 (1980) – Fuks, L., Variace pro temnou strunu, 1966 – Hrabalík, P., Návrat k Sudu, 2006 – Kahuda, V., Proudý, Brno 2001 – Klíma, I., a, Soudce z milosti, 1991 (1986) – Klíma, I., b, Poslední stupeň důvěrnosti, 1996 – Klíma, I., c, Premiér a anděl, 2003 – Kriseová, E., Kočičí životy, 1997 – Kříž, J., Kruhy na vodě, Praha-Litomyšl 2005 – Ludva, R., Stěna srdce, Brno 2001 – Lustig, A., Miláček, 1969 – Mičanová, D., Orlando, Tišnov 2002 – Mirovská, I., A jiný glóbus nemáte?, 1998 – Novák, M., Muž na konci cesty, 2007 – Procházková, L., Beránek, 2000 – Rotrekl, Z., Světlo přichází potmě, Brno 2001 – Smetanová, J., Domovní důvěrnosti, 1990 – Stýblová, V., Benjamínek, 1992 – Škop, P., Druhotné minulosti, 1990 – Šolc, V., Archetyp otce, 2009 – Třeštík, M., Zdi tvé, 1988.

Český národní korpus – SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB, SYN2010, SYN. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný online na adrese: <<http://www.korpus.cz>>.

LITERATURA

- APRESJAN, Ju. D. (1966): *Ideji i metody sovremennoj strukturnoj lingvistiki*. Moskva: Prosveščeniye.
- ČERNÝ, J. (1970): O vzniku a vývoji gramatických kategorií. *Slovo a slovesnost*, 31, s. 207–222.
- DANEŠ, F. (1959): K vymezení syntaxe. In: *Jazykovědné štúdie, IV*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 41–45.
- DANEŠ, F. (1964): Malý průvodce po dnešní češtině. Praha: Orbis.
- DANEŠ, F. (1971): On linguistic strata (levels). In: *Travaux linguistiques de Prague, 4: Études de la phonologie, typologie et de la linguistique générale*. Prague: Academia, s. 127–143.
- DANEŠ, F. (1985): *Věta a text*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. (2002): Dvourovinná valenční syntax (DVS). In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 118–120.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.
- DOKULIL, M. (1958): K otázce morfoložických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfoložii češtiny). *Slovo a slovesnost*, 19, s. 81–103.
- GEBAUER, J. – ERTL, V. (1921): *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, II*. Praha: Nákladem české grafické unie.

³⁰ Za cenné a inspirativní připomínky děkuji oběma neznámým recenzentům a P. Kaderkovi.

³¹ Místo vydání je uvedeno jen tehdy, nebyla-li jím Praha. Užívá-li se ojedinele jiného než prvního vydání, uvádí se také rok 1. vydání.

- GULYGOVÁ, E. V. (1971): *Teorija složnopodčinennogo predloženiya v sovremennom nemeckom jazyke*. Moskva: Izdatelstvo Vysšaja škola.
- HAUSENBLAS, K. (1958): Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury*, 2, s. 23–51.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1952): *Česká mluvnice*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- HLAVSA, Z. (1986): Přístavkový vztah a popis české skladby. *Slovo a slovesnost*, 47, s. 186–192.
- HOSKOVEC, T. (2011): Věta a výpověď ve znakovém pojetí jazyka. In: A. Bičan – J. Klaška – P. Macurová – J. Zmrzlíková (eds.), *Karlík a továrna na lingvistiku: Prof. Petru Karlíkovi k šedesátým narozeninám*. Brno: Host – Masarykova univerzita, s. 190–199.
- HRBÁČEK, J. (1972): K otázce syntaktických jednotek. In: *Slavica Pragensia*, 14. Praha: Universita Karlova, s. 35–46.
- HRBÁČEK, J. (1996a): Výpověď a věta. In: M. Čechová a kol., *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV, s. 225–331.
- HRBÁČEK, J. (1996b): Syntaktické jednotky. In: I. Nebeská – A. Macurová (eds.), *Jazyk a jeho užívání: Sborník k životnímu jubileu profesora Oldřicha Uličného*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 9–13.
- IVANOVÁ, M. (2011): Inferenčné evidenčné operátory v slovenčine. In: O. Orgoňová (ed.), *Jazyk a komunikácia v súvislostiach, III: Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej 8.–9. 2010 na katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 242–249.
- IVIČ, M. (1971): *Wege der Sprachwissenschaft*. München: Max Hueber.
- JAKOBSON, R. (1932): Zur Struktur des russischen Verbums. In: *Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario a discipulis et Circuli Linguistici Pragensis sodalibus oblata*. Prag: Cercle linguistique de Prague, s. 74–84.
- JAKOBSON, R. (1936): Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre (Gesamtbedeutungen der russischen Kasus). In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 6: *Études dédiées au Quatrième congrès de linguistes*. Prague: Jednota československých matematiků a fyziků, s. 240–288.
- JAKOBSON, R. (1962): *Selected Writings, 1: Phonological Studies*. The Hague: Mouton.
- JAKOBSON, R. – HALLE, M. (1956): *Fundamentals of Language*. 's-Gravenhage: Mouton & Co.
- JEDLIČKA, A. (1974): *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Universita Karlova.
- KARLÍK, P. (1982): Souvětné vyjadřování postojů mluvčího. *Slovo a slovesnost*, 43, s. 93–101.
- KARLÍK, P. (2002): Souvětí. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 435.
- KOHÁK, E. (1998): *Zelená svatozář*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KOPEČNÝ, F. (1962): *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MACHOVÁ, S. (1972): *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha: Academia.
- MARKOVÁ, M. (1967): K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. *Slovo a slovesnost*, 28, s. 245–255.
- MATHESIUS, V. (1942): Řeč a sloh. In: B. Havránek – J. Mukařovský (eds.), *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, s. 13–102.
- NEBESKÁ, I. (1985): Kvantitativní charakteristiky souvětí. In: M. Těšitelová a kol., *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia.
- NOVÁK, P. (1966): On the three-level approach to syntax. In: J. Vachek (ed.), *Travaux linguistiques de Prague*, 2: *Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*. Prague: Academia, s. 219–223.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha: Academia.
- PANEVOVÁ, J. – BENEŠOVÁ, E. – SGALL, P. (1971): *Čas a modalita v češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- PEREGRIN, J. (2004): *Logika a logiky*. Praha: Academia.
- PÍTHA, P. (1967): K vymezení rozsahu gramatik. *Slovo a slovesnost*, 28, s. 1–6.
- PROUZOVÁ, H. (1988): K pojmu rovina v českém lingvistickém myšlení. *Slovo a slovesnost*, 49, s. 329–341.
- RULÍKOVÁ, B. (1973): *Parenteze v současné češtině*. Praha: Academia.
- SGALL, P. (1967): *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha: Academia.

- SGALL, P. (1973): K programu lingvistiky textu. *Slovo a slovesnost*, 34, s. 39–43.
- SGALL, P. (1992): Underlying structure of sentences and its relations to semantics. *Wiener Slavistischer Almanach*, 33, s. 273–282.
- SGALL, P., et al. (1986): *Úvod do syntaxe a sémantiky: některé nové směry v teoretické lingvistice*. Praha: Academia.
- SKALIČKA, V. (1935): *Zur ungarischen Grammatik*. Praha: Fakultas Philosophica Universitatis Carolinae Pragensis.
- SVOBODA, K. (1954): O tak zvaných větách příčinných a účinkových. *Naše řeč*, 37, s. 1–11.
- SVOBODA, K. (1961): Determinace platnosti sdělení v souvětích. In: *Slavica Pragensia*, 3. Praha: Universita Karlova, s. 127–136.
- SVOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova.
- SVOBODA, K. (1983): Větné členy jako pojmy bilaterální. In: *Přednášky z 24. běhu Letní školy slovan-ských studií v roce 1980*. Praha: Univerzita Karlova, s. 31–36.
- SVOBODA, K. (1985): Důvod a příčina. *Slovo a slovesnost*, 46, s. 275–283.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠTĚPÁN, J. (1968): K problematice složitěho souvětí v současné češtině: pokus o dynamický popis. *Slovo a slovesnost*, 29, s. 384–398.
- ŠTĚPÁN, J. (1977): *Složitě souvětí s řetězcovou závislostí*. Praha: Univerzita Karlova.
- ŠTĚPÁN, J. (1986): *Čas ve větě a textu*. Praha: Univerzita Karlova.
- ŠTĚPÁN, J. (2006): K periférii současného souvětěného systému se spojovacím výrazem *co*. *Naše řeč*, 89, s. 123–139.
- ŠTĚPÁN, J. (2007): Ke komentujícím vedlejším větám se spojovacím výrazem *jak*. *Slovo a slovesnost*, 68, s. 101–116.
- ŠTĚPÁN, J. (2008): Vedlejší věty příslovečné časové z hlediska kvantitativního. *Naše řeč*, 91, s. 235–254.
- ŠTĚPÁN, J. (2009): K pojmům-termínům koordinace a parataxe v nejnovějších popisech české syntaxe. *Jazykovědné aktuality*, 46, s. 4–11.
- ŠTĚPÁN, J. (2011a): Souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (se specifickým zřetelem ke kontaktním dvojicím různovětných podřadících spojovacích výrazů). In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, s. 1043–1080.
- ŠTĚPÁN, J. (2011b): Polovedlejší věty se spojkami *jestli*, *pokud*, *aby* v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 72, s. 102–117.
- ŠTĚPÁN, J. (2011c): Příčinnostní vedlejší věty zájmenně-částicové. *Korpus – gramatika – axiologie*, 4/2011, s. 46–56.
- ŠTĚPÁN, J. (2012a): Široce způsobové vedlejší věty zájmenně-částicové. *Naše řeč*, s. 122–140.
- ŠTĚPÁN, J. (2012b): Interjekce vyjadřující údiv (překvapení, úžas). *Naše řeč*, s. 70–84.
- ŠTÍCHA, F. (1984): *Utváření a hierarchizace struktury větného znaku*. Praha: Univerzita Karlova.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny, 2: Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- TRUBECKOJ, N. S. (1939): *Grundzüge der Phonologie* (= Travaux du Cercle linguistique de Prague, 7). Prague: Jednota československých matematiků a fysiků.
- VACHEK, J. (ed.) (1964a): *The Prague School Leader in Linguistics*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- VACHEK, J. (ed.) (1964b): *Travaux linguistiques de Prague, 1: L'École de Prague d'aujourd'hui*. Prague: Academia.
- VACHEK, J. (ed.) (1966): *Travaux linguistiques de Prague, 2: Les problèmes du centre et la périphérie du système de la langue*. Prague: Academia.
- ZÍMEK, R. (1980): *Sémantická výstavba věty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.